

Bytost člověka a její výraz v řeckém umění

Rudolf Steiner

Dornach, 31. března 1922

Ujasněme si dnes síly, které drží lidskou bytost během pozemského života pohromadě, abychom tím v těchto dnech mohli dospět k pohledu na některé věci kosmologie. Víme, že se člověk člení, když pozorujeme to nejbližší, co ho zde v zemském životě vytváří, že se člení ve fyzické tělo, v tělo tvořivých sil, které lze nazývat také tělem éterickým, v astrální tělo a v já.

Podívejme se jednou na to, jak můžeme snad tyto čtyři články lidské bytosti charakterizovat. Fyzické tělo je to, čeho se člověku dostává tím, že na něm jaksi pracují síly Země. V době, kterou člověk prodělává mezi smrtí a novým zrozením, nemá člověk s tímto fyzickým tělem nic co činit. Z poznámek, které jsem konal v přednáškách bezprostředně předcházejících jsme viděli, že lidská bytost, když sestupuje dolů z duchovně-duševních oblastí k fyzickému ztělesnění jaksi duchovně odumřela a svou sílu musí opět získat v niternosti tím, že se ponoří do fyzické tělesnosti. Tato fyzická tělesnost sama se ale jaksi rodí ze sil Země a spojuje se s tím co sestupuje dolů z duchovně-duševního světa. Ale krátký čas před tím, než člověk dospívá k fyzickému vtělení, nemá také ještě tělo tvořivých sil neboli tělo éterické. Toto se právě tak teprve spojuje s lidskou bytostí pro pozemské bytí jako tělo fyzické. Jen má toto celé tělo tvořivých sil neboli tělo éterické jiný vztah k vesmíru než tělo fyzické.

Zkoumáme-li fyzické tělo člověka vzhledem k jeho silám tak v něm nacházíme právě síly zemské planety samé. Zabýváme-li se ale tělem éterickým neboli tělem tvořivých sil, tak v něm již shledáváme síly kosmu, síly celého vesmíru. Naproti tomu jsou v lidském těle astrálním a v lidském *já* obsaženy takové síly, které vlastně vůbec nelze nalézt ve vnějším prostoru vesmíru, které, smím-li použít tohoto výrazu, nejsou z toho světa k němuž patří Země.

Je tomu vlastně tak, že Země vlastně neustále usiluje požadovat fyzické tělo člověka pro sebe, přivtělit je své vlastní bytosti. Naproti tomu má vesmír ustavičně tendenci rozptylovat tělo tvořivých sil neboli tělo éterické do celého světa. Je-li člověk ve stavu mezi usnutím a procitnutím, potom působí v tom, co zůstává na loži - ve fyzickém těle a v těle tvořivých sil vlastně síly tak, že se chce fyzické tělo ustavičně, smím-li se tak vyjádřit, spojit se Zemi. Chce se stát podobným Zemi, chce se stát zcela zemským. Tělo tvořivých sil neboli tělo éterické se chce rozptýlit do vesmíru. A když ráno při procitnutí opět nacházíme své tělo fyzické a své tělo éterické, je tomu vlastně tak, že když tu vcházíme do fyzického těla ono nám říká: „Během celé noci mě Země požadovala, Země mě chtěla učinit prachem. Jen tím, že jsi mě včerejšího dne a v předcházejících zemských dnech udržoval pohromadě svým *já* a svým astrálním tělem, zůstalo jsem ještě fyzickým tělem. Působily ve mně dále síly, které mě udržovaly pohromadě.“ - Rovněž tak praví tělo tvořivých sil neboli tělo éterické: „Právě jen proto, že jsem přijalo zvyk být ti podobno, podrželo jsem si lidskou formu. Vlastně mě chtěly síly vesmíru během noci, zatímco jsi spal, zatímco jsi byl mimo, rozptýlit na všechny strany.“

Musíme pokaždé, když procitáme v podstatě vynaložit úsilí, abychom opět získali správně své fyzické tělo do svého držení. Ono se nám chce vlastně od usnutí do procitnutí vymknout. To činíme svým *já*. *Já* se může, je-li k tomu školen, skutečně cítit tak, jakoby se mělo každého rána fyzického těla zmocňovat. Astrální tělo může cítit při procitnutí, že musí učinit tělo éterické sobě podobným. To chtělo již nabytí jakési nelidské formy. Astrální tělo je musí opět vtlačit zpět do formy lidské. Mohlo by se říci: Fyzické tělo ztrácí během spánku sklon, aby bylo v držení *já*, a éterické tělo ztrácí sklon mít formu podobnou člověku. Rozkládá se. Takže skutečně podoba, kterou má fyzické tělo, je jen výsledkem působení *já* v naší lidské bytosti. V současném duševním pojetí nemají lidé mnoho cítění pro něco takového, co se dá vyjádřit těmito slovy: „Když se vracím ve stavu procitnutí do svého fyzického těla, potom se musím opět těla zmocnit. Chtělo se mi vymknout a éterické tělo se mi chtělo rozptýlit.“

Předpokládejme ale, že byla kdysi doba, ve které měli lidé ještě zřetelný pocit o tomto boji, který se odehrává při každém procitnutí mezi *já* a astrálním tělem na jedné straně a tělem fyzickým a éterickým na straně druhé. Potom, že by byli lidé měli zřetelný pocit, jakýsi pocit o tom, že by to muselo být něčím zvláštním, kdyby snad člověk dospěl k tomu, že by musel zcela náhle opustit své fyzické a své éterické tělo.

Opouští-li člověk své tělo fyzické a éterické za normálních pozemských poměrů, tak se to děje proto, že se stalo fyzické tělo buď pro nemoc nebo stářím vysokou měrou podobným Zemi, takže se

chce se Zemí spojit, nebo člověk nějakým zraněním přivedl své fyzické tělo k tomu, že je již *já* nemůže mít ve svém držení atd. Ale předpokládejme, že by zcela náhle došlo k tomu, že by *já* a astrální tělo muselo opustit zcela zdravé, nezraněné fyzické tělo a éterické tělo, takže by tedy měla tato těla nejvyšší měrou tendenci, aby byla ve vlastnictví *já* a aby byla podobná astrálnímu tělu. Co by se pak muselo stát?

V dávném člověku by mohla zasvitnout myšlenka: ano, potom by se nemohlo toto fyzické tělo beze všeho rozpadnout. Může se rozpadnout jen tehdy, má-li již v sobě tendence k rozpadu, jako vlivem nemoci nebo stáří a podobně. Ale kdyby muselo náhle astrální tělo a *já* vystoupit ven z úplně zdravého lidského organismu v němž je tělo tvořivých sil. potom by musela forma podobná člověku zůstat, neboť existuje ještě plně tendence, aby ji *já* a astrální tělo obsadilo. Musela by tu zůstat úplně lidská forma. Člověk by se takto musel stát sochou. Fyzické tělo by se nemohlo rozpadnout, éterické tělo by se nemohlo stát nepodobným astrálnímu tělu, nemohlo by se rozptýlit, protože by oddělení bylo bývalo příliš rychlé. Člověk by se musel stát sochou.

Takové citění, zdá se, tu skutečně jednou bylo. Znáte všichni řeckou pověst o Niobě, která měla sedm zdravých synů a sedm zdravých dcer a která se jednou na základě plného zdraví vysmívala matce Apollóna a Artemidy, protože ona, přestože je bohyní, má prý jen dvě děti: Apollóna a Artemidu. Zdráhala se obětovat a zasáhla ji pomsta boha nebo bohů. Musela prožít, že sedm jejích dcer a sedm jejích synů bylo zasaženo šípy Apollónovými a Artemidinými a zemřeli zcela náhle, byli usmrceni. Viděla před sebou celé pole mrtvol svých čtrnácti dětí a její *já* a její astrální tělo se spojilo v bolesti s tím co viděla kolem sebe. Znáte reliéfy ve štítech budov zpodobňujících Niobu, která se stala sochou, a kolem ní umírajících sedm synů a sedm dcer. Ona sama se stává sochou. Fyzické tělo a éterické tělo se musí oddělit od *já* a těla astrálního. Ale toto fyzické tělo a éterické tělo, protože obě byla tak kyprého života, že se Niobé sama mohla vysmívat bohyni i s jejími dvěma dětmi, éterické tělo se nemohlo stát nepodobným tělu astrálnímu, Niobé se tudíž stala sochou.

Takové umělecké dílo vzniklo naprosto z hlubokého světonázorového pocitu, z něčeho, co se pociťovalo z tehdejšího nazírání na svět jako pravda. Lidé právě pociťovali: Kdyby nebyla Niobé tak plna kyprého života, že se mohla vysmívat bohyni Latoně, potom by byla mohla zemřít tak, že by se její fyzické tělo bylo rozpadlo. Ale ona právě byla tak plna kypícího života, že se dokonce vzepřela proti bohům, že tedy plně žila v tomto fyzickém těle. A tak vidíme, že řecký genius cítí: Pro rychlé vystoupení *já* a astrálního těla z těla fyzického a éterického se stává Niobé sochou.

Pohlédneme-li totiž zpět na vývoj lidstva, připojuje se vždy umění naprosto k pocitu, který souvisí se světovým názorem příslušné doby. Můžeme to ale také ještě spatřovat na četných jiných věcech. Obraťme ještě jednou svůj pohled na to, jak se člověk musí při procitnutí opět zmocnit svého fyzického těla, protože se toto fyzické tělo chce stát podobným Zemi. Kdyby mohla Niobé byť i jen jednu noc spát poté, co zakusila svou bolest, potom by se byla nemohla již stát sochou, neboť by fyzické tělo bylo do sebe přijalo síly stát se podobným Zemi, to znamená, rozpadnout se. Lidská bytost se musí tedy každého jitra zmocňovat fyzického těla a astrální tělo si musí každého jitra zformovat tělo éterické ke své po-době, opět je plasticky ztvárnit, takže nabude formy podobné člověku.

V řeckém vývoji byla doba, kdy lidé velmi živě cítili, že člověk musí každého jitra vyvíjet síly, aby se silně zmocnil svého fyzického těla. Řek měl jisté uspokojení z držení svého fyzického těla a protože věděl, že každého jitra se musí znovu zmocňovat svého fyzického těla, cítil potřebu zesílit síly, které se mohou fyzického těla zmocnit a také ty síly, které činí silným astrální tělo, aby opět každého jitra učinilo éterické tělo podobným sobě.

Kdyby člověk sledoval bděle celý děj, který se odehrává při procitnutí, tak by si při procitání každého jitra říkal: „Jen aby se mi mé fyzické tělo neztratilo, jen abych zase vešel správně do tohoto fyzického těla!“ - Člověk by měl strach před tím, že by mohl vejít do fyzického těla nesprávně. Řek ve starší době věděl hodně o tomto strachu, a právě tak dobře věděl, že éterické tělo dostává každé noci zvláštní sklon rozevlát se ve čtyři různé podoby, stát se něčím, co je jakýmsi Andělem, co je jakýmsi lvem, co je jakýmsi orlem a co je jakýmsi býkem. Každého jitra se musí astrální tělo ze sebe sama opět namáhat tyto čtyři články éterického těla, smím-li použít tohoto výrazu, syntetisovat navzájem tak, aby se z toho opět stal řádný člověk. Ale Řekové měli rádi život ve fyzickém a éterickém těle. Častěji jsem vám uvedl onen výrok, který nám zaznívá u Řeka: „Raději žebrákem na Zemi než králem v říši stínů, v podsvětí.“ - Řek miloval toto fyzické bytí. Chtěl se tedy posílit při zmocňování svého fyzického těla a při připodobňování éterického těla člověku. A vidíte, z této tendence vznikla tragédie. A ještě Aristoteles²⁾ dává definici tragédie, truchlohry, která zřetelně poukazuje na to, že v podstatě Řekové nesmýšleli o tragédii tak, jak o ní smýšlí moderní člověk. Nevím, zda má někdo jiné zkušenosti, ale já jsem většinou učinil tu zkušenost, že se lidé dnes domnívají, že truchlohry existují z toho důvodu, protože když se celý den lidé zabývají tím, co právě přináší den, že si proto večer rádi sednou na pár hodin, aby prožili něco víceméně vzrušujícím způsobem, co není skutečným zážitkem, nýbrž jen obrazem.

Tak vůbec nesmýšlel Řek v době, kdy řecká kultura vlastně postupně vznikala. Pro Řeka byl život jednotou a vše, co do života vkládal, to mu bylo něčím, co mělo také živoucné náležitosti celistvosti tohoto

života. A tragédie byla pro něho prostředkem, aby mohl člověk správně vlastnit své fyzické tělo a své éterické tělo správně formovat. A tragédie byla tak vytvářena, že člověk, když na ni pohlížel, měl pociťovat strach a soucit. Proč tu měl člověk pociťovat strach? Strach měl pociťovat proto, že prožíváním tohoto strachu je posilována jeho síla, aby každého jitra se správným způsobem zmocňoval fyzického těla. A soucit měl pociťovat, poněvadž se tím každého jitra činí jeho astrální tělo silnějším, aby formovalo éterické tělo správně. „Předvádíte-li mi tragédii“, říkal Řek, „potom jsem s to zmocňovat se správně svého fyzického těla. budovat správně své tělo éterické, potom jsem v nejplnějším slova smyslu být s to řádným člověkem.“ Řek chtěl být řádným člověkem v pozemském bytí. K tomu mu měla sloužit vedle jiných věcí, aby se včlenil do své kultury, také truchlohra, tragédie. Samozřejmě to předpokládá, že se v oněch starších dobách vědělo, jak souvisí duchovno-duševno, *já* a astrální tělo, člověka s fyzickým a éteričným člověka.

Aristoteles podává definici truchlohry, říká: Truchlohra, tragédie je napodobením jednání, jímž má strach a soucit být podnícen, že je v něm podnícen tento strach a soucit, aby prožíval katarzi, krizi strachu a soucitu. - Krize, katarze, to je výraz, který je převzat ze starší řecké medicíny, z léčebného umění a Aristoteles. který-jíž řečtí vyvíjel ven do pedanterie, pociťoval tragédii dokonce ještě tak, že má něco správně léčivého, že má mít pro člověka něco posilujícího.

Pokusme se osvětlit si tento výraz „katarze“, který také přichází z mystérií - a co znamená v mystériích, to jsme si častěji osvětlili osvětlit si v obyčejném životě.

Onemocní-li člověk vnitřně, co se tu vlastně děje? V člověku vystupují bolesti, které jinak neexistují; člověk počíná cítit svůj organismus, pociťovat jej nějakým způsobem, jak jej v normálním, v tzv. zdravém životě právě nepociťuje. Ve zdravém životě nic člověka vlastně nebolí. Jestliže člověk onemocní, počíná ho něco bolet, vyvolávat bolesti. Ale to neznámá nic jiného, než že *já* a astrální tělo jsou nesprávným způsobem, odpusťte poněkud hrubý výraz, zavěšeny do fyzického a éterického těla. Jestliže je nyní člověk veden k vyléčení, k uzdravení, tak dostává *já* a astrální tělo sílu zavěsit se opět správným způsobem. *Já* a astrální tělo dostávají větší sílu nad fyzickým tělem při vyléčení, než měly před léčením.

Předpokládejme, že člověk propadne nějaké plicní nemoci. Jeho *já* a jeho astrální tělo jsou nesprávně zapojeny do éterické části plic a do fyzické části plic. Co se děje při léčení je opět správné zapojení. A krize spočívá právě v tom, že mimo správné zapojení dostávají *já* a astrální tělo sílu potom se zase správně zapojit. To, co se tu děje v nemoci zevním způsobem, to viděl Řek neustále způsobem vnitřním probíhat v člověku.

Řek cítil takto: Když člověk nic pro sebe nekoná, potom se jeho *já* a astrální tělo stále více odcizuje fyzickému a éterickému tělu. Mohou se stále méně zmocňovat fyzického těla a stále méně formovat podle sebe tělo éterické. Člověk je musí vyjmout ven, aby se potom opět správně začlenila. Astrální tělo se musí silou soucitu, při pohlížení na utrpení, zmocnit éterického těla. A *já* se musí překonáním strachu, silou odvahy, zmocnit fyzického těla. Když *já* prožívá strach, potom se posiluje; a *já* překonává tento strach, protože je předváděn právě jen obrazem. *Já* tedy strachem nezaniká, překonává strach, prodělává krizi, katarzi, a má tím zesílenou sílu zmocňovat se opět každého jitra fyzického těla. Právě tak je posilováno astrální tělo soucitem, když pohlíží na utrpení, aby si činilo éterické tělo sobě stále podobnějším a podobnějším.

To nám tedy může ukázat, jak lidé v Řecku viděli v umění něco, co na jedné straně plně souvisí s lidskou bytostí, jak ukazuje postava Nioby nebo co má působit v lidském vývoji a v procesu výchovy člověka. Pohled Řeka byl vždy zaměřen na konkrétního člověka a můžeme říci: Od řecké doby ztrácel vlastně člověk bytostnou podstatu člověka.

To člověku zvláště vystupuje vstříc, když obrací pohled na mladého Goetha. Goethe poznává skutečně již ve svém mládí mnoho ze světa, ze světa svého okolí, ze způsobu, jak lidé myslí, jak cítí. A dokonce poznává velmi mnoho z toho, jak se snaží mimořádně významní, geniální lidé představovat si svět. Ale to je pro Goetha - vysvětlil jsem to zde již jednou - bojem, aby vrůstal do svého kulturního okolí. Neboť víme, že se v posledních čtyř až pěti staletích svět stal intelektualistickým a Goethe pociťoval tento intelektualismus, který se přes všechno rozléval. Vyjádřil to ve „Faustovi“: Filosofie se stala intelektuálistickou, právo- nictví se stalo intelektualistickým, medicína se stala intelektualistickou, dokonce theologie se stala intelektualistickou. Faust vše to studoval. Ale pouhá myšlenka, která v tom všem žije, taje mu poněkud skutečnosti odcizena. Chce uvést duchovní základy bytí ve vztah k sobě. - To je v podstatě Goethovo cítění. Tento intelektualistický vývoj moderního člověka, ten musel Goethe samozřejmě připustit, neboť takový byl vývoj doby. Vývoj lidstva právě dosáhl tohoto bodu. Ale pro něho to bylo zápasem, protože myšlenka přece neobsáhne intenzivně plné lidství, cítil se světu odcizen, když viděl svět kolem sebe vyvíjet se jako svět myšlenky.

Jeden z oněch lidí, kteří tehdy, když byl Goethe mlád, usilovali energicky a s jistou samozřejmostí k intelektualismu. byl Lessing. Goethe se mohl setkat s Lessingem v Lipsku. Vyhnul se tomu, protože byl pro něho Lessing příliš intelektualistický. Herder později ve Strassburku takovým nebyl. Herder

dospěl přes všechn intelektualismus pln cítění a pln citu k obsáhlému světovému názoru. K tomu mohl Goethe přistoupit. Lessing byl mu poněkud nepřijemně rozumovým. Tomu se vyhýbal. Na základě této nálady můžeme také pochopit, jak Goethe v určitém věku nemohl jinak než vyjít ven z toho světa, v němž se chce o všem možném myslet. Goethe by byl v určité době ve Výmaru nejraději vyletěl ze své kůže, přestože se mu dařilo mimořádně dobře; přestože byl na výmarském dvoře zbožňován, nemohl to vydržet. Nemohl vydržet celé ty poměry. Nemohl vydržet také toto: Tento Herder, ten studoval Spinozu. Spinoza ale je vskutku celou myšlenkovou mašinerií, obdivuhodnou, ale člověk se vzdaluje od světa, když se zaplétá do této myšlenkové mašinerie.

A tak musel Goethe do Itálie, neboť chtěl odhalit člověka. Chtěl v cítění řeckého umění, antického umění, odhalit člověka, který se stal cizím modernímu člověku. Goethe prahnul po odhalení. po prožívání člověka. A v podstatě není vlastně celá anthroposofie ničím jiným než světovým názorem, který prýští z touhy nalézt člověka v jeho celé bytosti, odpovědět si na otázku: Co je vlastně tento člověk? Jak stojí v životě?

Tím se ale stávají pozvolna také stále víc a více názornými věci, které se včlenily z plného vycitování lidské bytosti do civilizačního vývoje jako tragédie nebo takové umělecké dílo jako sousoší Nioby. Vezměte toto sousoší Nioby. Niobé ve své duši, to znamená ve svém *já*, ve svém astrálním těle, žije zcela venku: vyzařují zcela ven, ven do sféry, odkud přichází její bolest. Duše je bolestí vytržena ven. Tělo je ještě prostoupeno silami *já* a astralitou. Forma zůstává, forma pevně drží pohromadě. Tato Niobé se stává sochou.

Vezměte případ opačný, že by tu nebyl vůbec podnět, aby *já* a astrální tělo vyšlo ven z těla fyzického a éterického, a přece jsou vyhnána ven, protože fyzické tělo a éterické tělo je zvenčí zničeno, protože jsou vzata astrálnímu tělu a *já*. Zde musí tedy toto *já* a astrální tělo ven. Ale když je zvenčí fyzické a éterické tělo zničeno, dostávají formu, která ne jedné straně sleduje sílu ničení, na druhé straně činí zřetelně viditelným, jak je *já* a astrální tělo vytlačováno. U Nioby tomu tak není; zde je to náhlé. Ale předpokládejme, že by Niobé nikoli tím, že pohlíží na pole mrtvol svých dětí, spěšně vyšla ze svého fyzického a éterického těla, nýbrž, že by se něco stalo s jejím fyzickým a éterickým tělem, že by byla duše vytlačena ven. Tu bychom neviděli na fyzickém a éterickém těle, jak se stávají sochou, jak ustrnou jaksi ve hmotě, ve zformované hmotě, nýbrž viděli bychom, jak tu *já* ještě uvnitř působí, jak se astrální tělo ještě namáhá zformovat tělo éterické. To máte také v Řecku ztvárněno: Je to Laokoon. Laokoon můžete pochopit, když se pronikáte poznáním, že je to tu opačné než u Nioby, že zde je fyzické a éterické tělo ničeno zvenčí, a jak celek bojuje s *já* a astrálním tělem, která jsou vytlačována ven. Takže vidíte na Laokoonovi v každé formě, ve formě úst, ve formě obličejů, v držení paží, ve formě, které přijímají prsty, vidíte, že je tu opět podána situace, o níž právě nyní hovořím. Musíme opět dospět k takovým poznatkům, neboť jinak bude právě intelektualismus hluboce oprávněný pro novější dobu vzdalovat člověka od pravého nazírání, od pravého poznání přírody od skutečnosti.

Pomyslete si jen, jak se Lessing snažil osvětlit sousoší Laokoonovo. Vysvětluje je právě v podstatě zcela zevně. Samozřejmě říkám to se vším povinným respektem před velkým Lessingem. Ale vezmeme-li jeho vysvětlení, tak říká toto: Mluví-li básník o Laokoonovi, tu smí Laokoon křičet, neboť nevidíme, jak při křiku otvírá zešíroka pusu. Ale když ho vytváří sochař, tu vidíme, jak tu pusu zešíroka otvírá; ta pusa se nesmí zešíroka otvírat. - To je něčím zcela zevním: Básník má to tak činit, sochař má to dělat jinak! Samozřejmě je to, co Lessing vykonal, něčím mimořádně významným. Lze již říci: Musíme o těchto věcech pojednávat se vším povinným respektem, ale musíme si být vědomi toho, že právě v Lessingově pojednání o Laokoonově sousoší neexistuje nic o tom, co celou postavu Laokoonu vysvětluje na základě této situace. K tomu je nutno, abychom odpovídajícím způsobem předpokládali síly, které člověka drží pohromadě v jeho čtyřech člancích, jak jsem to řekl úvodem k těmto přednáškám.

Tento přehled je pro naše období intelektualismu úplně ztracen. Toto období intelektualismu nedovedlo si v podstatě s tím, co je člověk, vůbec nic správného již počít. A tak ztratili lidé právě v období intelektualismu hodnocení všech věcí. To je to, co tak rozhodně cítil Goethe a co ho vedlo k tomu, že vlastně nemohl vystát, když něco intelektualistického dokonce zasahovalo do umění. Mladý Goethe nemohl snést celý způsob umění Corneilla Racina, poněvadž tu intelektualismus formuje dramatickosti intelektualisticky.

Naproti tomu se obrací Goethe k Shakespeareovi, který tvoří na základě všech rozporů přírody. Proto shledává Goethe, že Shakespeare je něčím jako interpretem světového ducha samého. To pociťuje Goethe zcela hluboce proto, že cítí, jak do všeho vtrhává intelektualismus. Není-liž pravda, častěji jsem upozornil na to, že můžeme pohlížet na Hamleta jako na žáka Faustova. Ze Hamlet - samozřejmě Shakespearův Hamlet, ne Hamlet Saxa Gramatika - těch deset let, kdy Faust své žáky křížem krážem vodil za nos. by mohl sedět jako žák Fausta ve Wittenbergu, to bylo Goethovi bezprostředně očividným. Nevyslovoval samozřejmě ty věci v jednotlivostech; ale ten, kdo by nyní řekl: „Studoval jsem nyní, díky bohu, filosofii, práva, medicínu a pro svou spásu také teologii“ - ten by

samozřejmě nemohl cítit vnitřní blaženost, když shledává, řekněme, před sebou umělecky ztvárněného dánského prince, který pronáší monolog: „Být či nebýt“ - a který hovoří o zemi, z níž se ještě žádný poutník nevrátil. přestože krátce před tím mluvil s duchem starého Hamleta samého, který tedy musí mít strašně krátkou paměť, když si v okamžiku, kdy pronáší monolog nemůže vzpomenout, že přece právě hovořil se svým otcem, který se z oné neznámé země vrátil!

Intelektualista by to samozřejmě neučinil. A poznal jsem již takové intelektualisty. Ti potom říkali: Ano, „Hamlet“ není právě také napsán jediným básníkem, ten monolog napsal jiný a potom je to jedno přes druhé promícháno. Tak se to dělalo také u Homéra!

Lze velmi snadno dokázat, že na „Hamletovi“ mohla psát celá řada osob, protože všude jsou takové rozpory, neboť takové rozpory existují právě ve skutečnosti. A Goethe pociťoval větší bohatství skutečnosti proti větší chudobě intelektualismu. A tak se tomu také právě musí rozumět. Chcete-li se jednou pobavit vším tím, co je v „Hamletovi“ hrozné a co právě dosvědčuje, že tu může být Shakespeare přistižen každým okamžikem při rozporu, potom stačí číst jen profesora Rümelina, slavného Rümelina z Heidelbergu, který poukázal ve svém článku o Shakespearovi na všechny tyto věci ve všech jednotlivostech. Ale je tu právě přece rozdíl mezi tím, co Goethe pociťoval jako umělec, takže nazýval mluvícího umělce interpretem světového ducha, a tím, co se - byť dokonce v Heidelbergu - traduje jako věda.

A srovnáte-li, co Lessing řekl o Laokoonovi a krásné poznámky Goethovy o tom, tak nenajdete v Goethových poznámkách samozřejmě ještě to, co vede ke skutečnému pochopení, neboť Goethe přece ještě neměl anthroposofii, ale shledáte významný pokrok proti Lessingovým vývodům.

Všude u Goetha odhalíte již poukazy na to, co jsem nyní uvedl. Takže můžete např. říci: Z toho, co Goethe zpozoroval na sousoší Laokoonově, z toho všeho vyvěrá, co jsem o tom řekl. A proto lze říci: Až do jednotlivosti je tomu tak, že goetheanismus ve správném pokračování vede bezprostředně k anthroposofii.